

УДК 342.1.

Шкабаро В.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри права,
політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля
(м. Дніпро)
veronika.jurist@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7105-6170

Боярський В.О.,

аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України,
mrbrsk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1291-0760

**ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО
ЯК ІМАНЕНТНА ОЗНАКА СУВЕРЕНІТЕТУ ТА МІЖНАРОДНОЇ
СУБ'ЄКТНОСТІ ДЕРЖАВИ**

Shkabaro V.N.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Law,
Political Science and International Relations
Alfred Nobel University (Dnipro)
veronika.jurist@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7105-6170

Boyarsky V.O.,

graduate student of the Institute of Legislation
of the Verkhovna Rada of Ukraine,
mrbrsk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1291-0760

**TERRITORIAL SUPREME AS AN IMMANT SIGN OF SOVEREIGNTY AND
INTERNATIONAL SUBJECTIVITY OF THE STATE**

Авторами підкреслено, що процеси глобалізації та сучасні події в Україні викликають підвищену увагу до конституційно-правових досліджень питань, пов'язаних з територією держави. Огляд юридичної літератури та висловлюваних у ній думок надали підстави сформулювати тезу про те, що територіальне верховенство виступає іманентною ознакою суверенітету та міжнародної суб'єктності держави.

Метою статті є здійснення конституційно-правового дослідження системних взаємозв'язків у триаді «територіальне верховенство – державний суверенітет – міжнародна суб'єктність держави».

В межах аргументації цієї тези стисло проаналізовано три характеристики територіального верховенства.

1. Територіальне верховенство характеризується тим, що публічна влада у цілому та державна влада зокрема в межах державних кордонів є виключною та повною. Державна влада здійснюється системою державних органів.

2. Територіальне верховенство характеризується тим, що публічна влада у цілому та державна влада зокрема у ряді випадків є екстериторіальною. Ті відносини, на які поширюється державна влада у цих випадках, визначаються національним правом з урахуванням міжнародних стандартів.

3. Територіальне верховенство характеризується тим, що публічна влада у цілому та державна влада зокрема впливають не тільки на внутрішньодержавні, але й на зовнішньодержавні відносини. На міжнародній арені держава виступає з урахуванням пріоритетів внутрішньої політики, які закріплюються у національному законодавстві (або у документах програмного характеру).

Авторами резюмовано, що практична реалізація зазначених трьох характеристик територіального верховенства здійснюється кожною країною на власний розсуд. З точки зору конституційного права важливим є те, що при цьому завжди відбувається урахування принципів національного конституціоналізму, інколи – також і принципів конституціоналізму зарубіжних країн (горизонтальний вимір екстериторіальності), ще рідше – також і принципів глобального конституціоналізму (вертикальний вимір екстериторіальності).

Ключові слова: територія держави, принцип територіального верховенства, суверенітет, державний суверенітет, міжнародна правосуб'єктність держави.

The authors emphasize that the processes of globalization and current events in Ukraine call for increased attention to constitutional research on issues related to the territory of the state. A review of the legal literature and the opinions expressed in it gave the authors reason to formulate the thesis that territorial supremacy is an immanent sign of sovereignty and international subjectivity of the state.

The purpose of the article is to carry out a constitutional study of systemic relationships in the triad "territorial supremacy – state sovereignty – international subjectivity of the state".

Within the argumentation of this thesis, three characteristics of territorial supremacy are briefly analyzed.

1. Territorial supremacy is characterized by the fact that public power in general and state power in particular within state borders is exclusive and complete. State power is exercised by a system of state bodies.

2. Territorial supremacy is characterized by the fact that public power in general and state power in particular in some cases is extraterritorial. The relations to which state power extends in these cases are determined by national law, taking into account international standards.

3. Territorial supremacy is characterized by the fact that public authorities in general and public authorities in particular affect not only domestic but also foreign relations. In the international arena, the state acts taking into account the priorities of domestic policy, which are enshrined in national legislation (or in documents of a programmatic nature).

The authors summarize that the practical implementation of these three characteristics of territorial supremacy is carried out by each country at its discretion. From the point of view of constitutional law, it is important that the principles of national constitutionalism are always taken into account, sometimes also the principles of constitutionalism of foreign countries (horizontal dimension of extraterritoriality), and even less often the principles of global constitutionalism (vertical dimension of extraterritoriality).

Key words: territory of the state, principle of territorial supremacy, sovereignty, state sovereignty, international legal personality of the state.

Постановка проблеми. Одною з найважливіших ознак держави у теорії держави і права є державна територія. Традиційно вважається, що у науці конституційного права вона найактивніше розробляється в межах дослідження територіального верховенства.

Своєю чергою, територіальне верховенство є невід'ємною ознакою (іншими словами – іманентною ознакою) як суверенітету, так і міжнародної суб'єктності держави. У цьому випадку доцільно вести мову не стільки про суверенітет у цілому, скільки про державний суверенітет зокрема, а також враховувати таку тенденцію, як формування концепції глобального конституціоналізму. Саме в межах цієї концепції міжнародно-правові аспекти (у цьому випадку – міжнародна суб'єктність держави) все більш і більш враховуються у конституційно-правових дослідженнях, окреслюючи тенденцію до суттєвого і якісно нового розширення предмету галузі національного конституційного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні глобалізаційні та інтеграційні процеси у сучасному світі привертають увагу науковців-дослідників до тріади «територіальне верховенство – державний суверенітет – міжнародна суб'єктність держави». Треба наголосити на тому, що проблематика територіального верховенства є доволі малодослідженою фахівцями – спеціалістами з конституційного права України. У науці конституційного права значно більше уваги приділяється питанням суверенітету у цілому та проблематиці державного суверенітету зокрема, як у його зовнішньому, так і у його внутрішньому вимірах, зокрема, у контексті міжнародної суб'єктності Української держави. У роботі використано праці з цього питання, які належать авторству Ю. Б. Ключковського, В. К. Липинського, А. О. Селіванова, В. М. Шаповала, інших вчених.

Метою статті є здійснення конституційно-правового дослідження системних взаємозв'язків у тріаді «територіальне верховенство – державний суверенітет – міжнародна суб'єктність держави».

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ століття знаний вітчизняний філософ і дипломат В.К. Липинський справедливо зазначав, що «Сама по собі територія в динамічно-політичному розумінні цього слова є ніщо. Можна мати прекрасну територію і ніколи не здобути на ній влади, не мати на ній своєї держави та не стати з нею ніколи нацією» [1, с. 17]. Саме тому боротьба українського народу за незалежність була системною та послідовною, до чого і закликав цей політичний діяч.

І дійсно, мали минути ще десятиріччя до того часу, як Українська держава здобула свою незалежність. Ще до її проголошення, на ознаці територіального

верховенства у майбутньому наголошувалось у положеннях Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. Зокрема у Розділі I зазначалось, що «Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення» [2].

Декларація містить Розділ V «Територіальне верховенство», а ще на територіальній ознаці автори тексту Декларації зосереджували увагу і у контексті державного суверенітету (у Розділі III «Державна влада»), економічної політики (у Розділі VI «Економічна самостійність»), питань захисту навколишнього середовища (у Розділі VII «Екологічна безпека»), розбудови української національної самобутності (у Розділі VIII «Культурний розвиток»), і, насамкінець, у контексті безпеки (у Розділі IX «Зовнішня і внутрішня безпека»).

Що ж до останнього елементу тріади «територіальне верховенство – державний суверенітет – міжнародна суб'єктність держави», а саме, міжнародної суб'єктності держави, то, з урахуванням статусу Української Радянської Соціалістичної Республіки у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік, вона також була визначена у Декларації. Важливість цього елементу підкреслена тим, що йому присвячено окремий розділ Декларації – Розділ X «Міжнародні відносини». У цьому розділі окреслювались можливості Української РСР як суб'єкта міжнародного права (зокрема, здійснювати безпосередні зносини з іншими державами, укладати з ними договори тощо), наголошувалось на праві Української РСР виступати рівноправним учасником міжнародного, у т.ч. європейського, спілкування, т.і.

Більш лаконічним, але надзвичайно важливим для конституційно-правового аналізу тріади «територіальне верховенство – державний суверенітет – міжнародна суб'єктність держави» є Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. [3]. Враховуючи умови його прийняття, цілком логічним є те, що в Акті наголошено на найважливішій з точки зору конституційних досліджень ланці тріади – на державному суверенітеті. Що ж до територіального верховенства та міжнародної суб'єктності держави, положення про них містяться в нормативно-правовому акті, який деталізував Акт проголошення незалежності України – у Законі України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року [4].

Закон України «Про правонаступництво України» містить важливі положення про територію України з точки зору її державного кордону (стаття 5), про територіальне верховенство, а також засади міжнародної суб'єктності Української держави (відповідно до статті 6, «Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України» [4], а відповідно до статті 7 «Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки» [4]).

Конституція України 1996 року у статті 2 проголошує, що «суверенітет України поширюється на всю її територію» [5]. Отже, на найвищому рівні закріплюється іманентний та органічний зв'язок між територією та суверенітетом, та встановлюється сутність цього зв'язку – територіальне верховенство.

В сучасних геополітичних умовах питання територіального верховенства є не тільки нагальним, а й екзистенційно важливим для Української держави. Водночас, треба констатувати, що досліджень цього питання у національній науці

конституційного права вкрай небагато. З метою ліквідації цієї доктринальної прогалини доцільно ініціювати їх, привернувши увагу до багатомірності, багатofакторності, багатонаслідковості, наративності і конотаційності поставленої проблеми. Про справедливість такої постановки питання свідчать і звернення до праць відомих фахівців – конституціоналістів. Зокрема, Ю.Б. Ключковський підкреслив: «Хоча сьогодні висловлюються думки про ... ослаблення суверенітету в епоху глобалізації, роль суверенітету держави залишається важливою. Значення ідеї суверенітету, особливо для тих країн, державність яких усталилася відносно недавно, важко переоцінити» [6, с. 14].

Те, що у положеннях статті 2 Конституції 1996 року є згадка про державу (Україна), ще раз свідчить про вірність висловленої тези щодо того, що у контексті територіального фактору більш точним є вести мову не про «суверенітет» у цілому, а про «державний суверенітет».

Відомий фахівець з конституційного права А. О. Селіванов зауважив, що «доктрина суверенітету в сучасній правовій теорії визначає такий характер влади, коли вона визнається вищою і незалежною у правовому відношенні» [7, с. 66]. Слід повністю погодитись з цією думкою, та визнати її методологічно важливою для подальшої аргументації сформульованої у статті тези відносно того, що територіальне верховенство виступає іманентною ознакою суверенітету та міжнародної суб'єктності держави.

В юридичній літературі усталеним є підхід, відповідно до якого державний суверенітет має дві складові – внутрішню та зовнішню. Перша складова знаходить свій прояв у тому, що в межах своїх кордонів (тобто, на власній території) держава самостійно здійснює усю повноту влади, виступаючи від імені народу. Це її виключне право. Друга складова знаходить свій прояв у тому, що поза своїми межами, на так званій міжнародній арені, держава виступає в якості незалежного суб'єкта міжнародних відносин. Ці відносини можуть мати будь-який характер – політичний, економічний, соціальний тощо.

Держави традиційно визнаються первинними суб'єктами міжнародного права. Також їх часто іменують «основними суб'єктами міжнародного права», і це є цілком виправданим з точки зору сучасної наукової думки. Міжнародна суб'єктність держави має своїми витокami те, що «саме держави посідають центральне місце в міжнародній системі і зосереджують у своїх руках основні засоби впливу на міжнародне життя, відстоюючи таким чином свою ідентичність і доводячи свою цивілізаційну належність. Тільки держави можуть брати участь у будь-яких міжнародно-правових відносинах, укладати будь-які міжнародні договори, брати чи не брати участь у будь-яких міжнародних організаціях. Саме це відрізняє міжнародну правосуб'єктність держави від міжнародної правосуб'єктності інших світових суб'єктів» [8, с. 41]. Отже, конституційне право, попри свою національну центрованість і національну розмірність, залучається до міжнародного виміру проблем територіального верховенства, коли йдеться про суверенітет у цілому та державний суверенітет зокрема. Про це свідчить наведена вище думка фахівця з конституційного права академіка О. В. Скрипнюка.

Своєю чергою, відомий вітчизняний конституціоналіст, професор В. М. Шаповал розмірковує: «якщо в національному праві термін «суверенітет» пов'язується насамперед з процесом і результатами владарювання, здійснюваного

державними органами і посадовими особами, то у міжнародному праві він уживається у зв'язку з правосуб'єктністю держави. Сучасне міжнародне право є проявом міждержавних відносин, здійснюваних на основі суверенітету» [9, с. 684–685; 10]. Отже, і цей відомий фахівець з конституційного права не оминає увагою міжнародно-правовий аспект при дослідженні суверенітету у цілому та державного суверенітету зокрема.

Звідси, суверенітет держави (державний суверенітет) та міжнародну суб'єктність держави поєднує те, що їх невід'ємними ознаками виступає територіальне верховенство.

В юридичній науці тривають дискусії щодо характерних рис територіального верховенства, – адже його концепція, виникнувши доволі давно, постійно еволюціонує. На сучасному етапі аксіоматичними вважаються такі характерні риси територіального верховенства.

1. Територіальне верховенство характеризується тим, що публічна влада у цілому та державна влада зокрема в межах державних кордонів є виключною та повною. Державна влада здійснюється системою державних органів.

Наприклад, при здійсненні внутрішньої політики у Швейцарії враховується, що ця держава є федерацією, а отже, одним з найважливіших принципів її сучасного національного конституціоналізму є принцип федералізму. З урахуванням цього принципу побудована судова система, система органів виконавчої влади тощо.

Варто підкреслити, що у цьому випадку застосовуються лише принципи національного конституціоналізму.

2. Територіальне верховенство характеризується тим, що публічна влада у цілому та державна влада зокрема у ряді випадків є екстериторіальною. Ті відносини, на які поширюється державна влада у цих випадках, визначаються національним правом з урахуванням міжнародних стандартів.

Наприклад, при здійсненні внутрішньої політики у Сполучених Штатах Америки враховується, що ця держава має залежні території, а також значну кількість військових баз за межами країни. Отже, одним з найважливіших принципів сучасного національного конституціоналізму є принцип єдності та цілісності державної території. З урахуванням цього принципу здійснюється народне представництво у Конгресі США, організовано проведення виборів, побудована бюджетна система тощо, – щоб враховувати інтереси не тільки штатів, але й Федерального округу Колумбія, і залежних територій. А також з дотриманням низки принципів конституціоналізму визначити особливості військових баз, розташованих поза межами США у контексті як їх конституційно-правового статусу, так і конституційно-правового статусу тих, хто знаходиться на них. Варто підкреслити, що у цьому випадку застосовуються принципи національного конституціоналізму з урахуванням принципів конституціоналізму інших держав (горизонтальний вимір).

3. Територіальне верховенство характеризується тим, що публічна влада у цілому та державна влада зокрема впливають не тільки на внутрішньодержавні, але й на зовнішньодержавні відносини. На міжнародній арені держава виступає з урахуванням пріоритетів внутрішньої політики, які закріплюються у національному законодавстві (або у документах програмного характеру). Наприклад, нещодавно Преамбула Конституції України 1996 року була доповнена

положеннями про «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [5].

Варто підкреслити, що у цьому випадку застосовуються принципи національного конституціоналізму з урахуванням принципів конституціоналізму інших держав (горизонтальний вимір), а також і принципів глобального конституціоналізму (вертикальний вимір). Отже, частина характеристик територіального верховенства мають тісний зв'язок з суверенітетом держави (державним суверенітетом), а інша частина – з міжнародною суб'єктністю держави.

Більш широко, враховуючи одночасно й внутрішньо державний і міжнародно-правовий контекст, розглядає ознаки територіального верховенства відомий вітчизняний конституціоналіст і міжнародник професор М. О. Баймуратов [11, с. 480–482]. По-перше, рефлексуючи увагу на особливу значимість феноменології територіального верховенства, він вказує, що у міжнародному праві, відповідно до визначення Міжнародного суду, територіальне верховенство розуміється як *територіальний суверенітет*.

По-друге, досліджуючи цей феномен у функціональному аспекті, він зазначає, що територіальний суверенітет можна визначити як право держави здійснювати виняткову юрисдикцію стосовно всіх осіб і предметів на своїй території. Отже, правовий режим усіх суб'єктів і об'єктів, що знаходяться на території держави, визначається і регулюється винятково її законами, і держава вправі не допускати на своїй території діяльності будь-якої іншої держави або організації.

По-третє, зазначаючи характерологічні риси (ознаки) територіального суверенітету, наведений автор стверджує, що це дуже складне і комплексне поняття, що має системотвірні характеристики. При практичній реалізації він виявляється у вигляді територіального верховенства народу і держави. Таке верховенство передбачає:

- право народу на самовизначення, тобто право кожного народу вільно установлювати свій політичний статус, вільно вибирати і забезпечувати свій політичний, економічний і культурний розвиток без будь-якого втручання ззовні (див. статті 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.) [12; 13] (установча ознака. – Авт.);

- визнання того, що будь-які територіальні зміни статусу державної території або її частини як у бік збільшення, так і у бік зменшення, будь-яка зміна державних кордонів повинні провадитися винятково згідно з прямим волевиявленням народу, згодою держави і міжнародного права без будь-якого втручання ззовні, погрози силою або її застосування, з обов'язковим подальшим затвердженням будь-яких територіальних змін вищим законодавчим органом держави. Будь-які територіальні спори повинні вирішуватися винятково мирними способами шляхом переговорів згідно зі статтею 33 Статуту ООН [14] і чинними міжнародними угодами (територіально-динамічна ознака. – Авт.);

- право держави на прийняття законів і правил, що регулюють режим державної території й окремих її складових частин, питання громадянства, місця проживання, переміщення, в'їзду і виїзду з країни й інших прав і свобод людини (законодавчо/нормативно-творча ознака. – Авт.);

- виняткову й абсолютну владу держави в межах державної території, що виключає владу будь-якої іншої держави, якщо інше не встановлено

спеціальною міжнародною угодою. Це означає, що на території держави виключається будь-яка діяльність публічної влади іншої держави і що вища влада держави здійснюється системою державних органів у законодавчій, виконавчій, адміністративній і судовій сферах (владно-інституційна ознака. – Авт.);

- невтручання у внутрішні справи держави з боку інших держав, міжнародних організацій, іноземних фізичних і юридичних осіб (владно-самостійна ознака. – Авт.);

- визнання недоторканності державної території, що виключає будь-які дії інших держав проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави, застосування сили або погрози силою, а також будь-яку воєнну окупацію в порушення міжнародного права (ознака діяльнісно-поведінкової (безпекової) недоторканності. – Авт.);

- наявність невід'ємного права держави всіма наявними законними способами захищати недоторканність своєї території і державних кордонів, політичну незалежність і цілісність своєї держави, а також життя, майно, честь і гідність громадян, майнові та інші немайнові права фізичних і юридичних осіб (системно-захисна ознака. – Авт.);

- право держави на застосування всіх законних способів владного примусу для дотримання законів і правил як до власних фізичних і юридичних осіб, так і до іноземців, що знаходиться на її території, якщо інше не встановлено чинними міжнародними угодами. Отже, влада даної держави є вищою владою стосовно всіх фізичних і юридичних осіб, що знаходяться в межах її території (пріоритетно-владна ознака. – Авт.);

- виняткове право територіального суверена на надання дозволу із використання державної території і її природних ресурсів іноземними фізичними і юридичними особами і здійснення безпосереднього контролю за цим. Отже, ніхто не вправі насильно позбавляти державу в належній їй території відповідних природних ресурсів і змінювати державні кордони. Земля і державні надра не можуть використовуватися іншими державами або їхніми представниками в промислових цілях без згоди територіального суверена (територіально-дозвільна ознака. – Авт.).

Обґрунтовано вважаємо, що такий прискіпливий підхід до розуміння та тлумачення територіального верховенства (територіального суверенітету) формує найбільш повне – одночасно і комплексне, і системне уявлення про його елементно-діяльнісні та функціонально-поведінкові алгоритми та свідчить про процес формування відповідної управлінської парадигми, причому як на національному, так й на міжнародному рівнях з метою її (парадигми) фактичної реалізації та належного виконання.

Висновки. Процеси глобалізації викликають підвищену увагу до конституційно-правових досліджень кожного з елементів у тріаді «територіальне верховенство – державний суверенітет – міжнародна суб'єктність держави». Системні взаємозв'язки в межах цієї тріади надають підстави сформулювати тезу про те, що територіальне верховенство виступає іманентною ознакою суверенітету та міжнародної суб'єктності держави.

В межах аргументації цієї тези стисло проаналізовано три характеристики територіального верховенства та резюмовано, що вони вказують на його багаторівневу та багатofакторну сутність. Констатовано, що практична реалізація

зазначених трьох характеристик територіального верховенства здійснюється кожною державою на власний розсуд.

З точки зору конституційного права важливим є те, що при цьому завжди відбувається урахування принципів національного конституціоналізму, інколи – також і принципів конституціоналізму зарубіжних країн (горизонтальний вимір екстериторіальності), ще рідше – також і з врахуванням принципів глобального конституціоналізму (вертикальний вимір екстериторіальності).

Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі вбачаються в конституційно-правовому аналізі кожної з виокремлених характеристик територіального верховенства на матеріалах сучасного українського досвіду державотворення.

Список використаних джерел:

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. *Дзвін*. 1995. № 10 (612). С. 11 – 28.
2. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 390.
4. Закон України «Про правонаступництво України». *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Ключковський Ю.Б. Суверенітет: держави, нації чи народу? *Публічне право*. 2013. № 3. С. 14-22.
7. Селіванов А.О. Суверенітет народу і його забезпечення публічною владою. *Право України*. 2009. № 11. С. 66- 72.
8. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь. / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
9. Шаповал В. М. Суверенітет державний. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. 2003. С. 684–685.*
10. Кубальський В. Н. Поняття державного суверенітету в міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. Вип. 132. С. 85-96.
11. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ–Одеса: Фенікс, 2018. 762 с.
12. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (Дата звернення: 26.05.2022).
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. (Дата звернення: 26.05.2022).
14. Статут Організації Об'єднаних Націй: прийнято 26 червня 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text. (Дата звернення: 26.05.2022).

References:

1. Lypyns'kyu V. Lysty do brativ-khliborobiv. *Dzvin*. 1995. № 10 (612). S. 11 – 28.

2. Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR. 1990. № 31. St. 429.
3. Akt proholoshennya nezalezhnosti Ukrayiny vid 24 serpnya 1991 r. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1991. № 38. St. 390.
4. Pro pravonastupnytstvo Ukrayiny: Zakon Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1991. № 46. St. 617.
5. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnuya 1996 r. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141.
6. Klyuchkovs'kyy YU.B. Suverenitet: derzhavy, natsiyi chy narodu? Publichne pravo. 2013. № 3. S. 14-22.
7. Selivanov A.O. Suverenitet narodu i yoho zabezpechennya publichnoyu vladoyu. Pravo Ukrayiny. 2009. № 11. S. 66- 72.
8. Sub'yektnist' Ukrayiny v suchasnomu sviti: otsinky, stratehiyi, prohnozy. Analychna dopovid'. / za red. O. M. Mayborody. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2020. 88 s.
9. Shapoval V. M. Suverenitet derzhavnyy. Yurydychna entsyklopediya: v 6 t. / Redkol.: YU. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. K.: Ukr. entsykl., 1998. T. 5: P-S. 2003. S. 684–685.
10. Kubal's'kyy V. N. Ponyattya derzhavnoho suverenitetu v mizhnarodnomu pravi. Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2017. Vyp. 132. S. 85-96.
11. Baymuratov M.O. Mizhnarodne publichne pravo: pidruchnyk. Kyiv–Odesa: Feniks, 2018. 762 s.
12. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki ta politychni prava: pryynyato 16 hrudnya 1966 roku Heneral'noyu Asambleyeyu OON URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (Data zvernennya: 26.05.2022).
13. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni i kul'turni prava: pryynyato 16 hrudnya 1966 roku Heneral'noyu Asambleyeyu OON. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. (Data zvernennya: 26.05.2022).
14. Statut Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy: pryynyato 26 chervnuya 1945 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text. (Data zvernennya: 26.05.2022).